

Eötvös életműve kiteljesedése – a Paedagogium

MIKONYA GYÖRGY

Bevezetés

A pedagógium elnevezés nyelvi formáját és tartalmát tekintve is többféleképpen ismert a szakirodalomban. Az egyik legelső említése a középkori egyetemekkel van kapcsolatban „paedagogium”-ként említve. Ez nem önálló intézmény, hanem a különböző nációknak otthont adó hospiciumokban a magasabb szintű tanulmányokra felkészítő latin nyelv gyakorlására szolgáló kurzusok elnevezése, ahol általában a tudásban előrébb tartó baccalaureusok oktatták a képzetlenebb társaikat.¹ Pedagogium névvel illetik a pietizmus fellegváraként ismert Francke által alapított hallei komplex intézményrendszert is. Ebben a komplexitás a fő hangsúly, hiszen az árvaházat, népiskolát, internátust, polgári iskolát, reáliskolát, gimnáziumot, tanítóképző szemináriumot, többféle műhelyt és könyvtárat magában foglaló egymásra épülő rendszerről van szó. A Pestalozzi által alapított, alapvetően a népoktatást szolgáló intézményekre még jellemző volt a „házi-ipar” műhelyei megteremtése, amelyek révén megélhetési lehetőséget találhattak az iskolából kikerült növendékek. *Diesterweg* berlini pedagógiuma leginkább azért volt jelentős, mert egyfajta akadémiaként nem csak elemi, hanem polgári iskolai tanárképzést is nyújtott, és a végzett tanárok számára továbbképzési lehetőséget biztosított. *Diesterweg* az elméleti és a gyakorlati képzés összekapcsolása apostolaként mindenütt azt hirdette, hogy „a tanítóképezde csak annyit ér, a mennyit a gyakorló iskolája”.² A pedagógiumhoz, mint intézményhez, mindig szervesen hozzátartozott a gyakorlóiskola kiemelt szerepe hangsúlyozása. Az 1868-1881 között *Friedrich Dittes* vezetésével működő bécsi Paedagogium egyfajta minta lehetett a budai állami tanítóképző leendő igazgatója, *Gyertyánffy István* előtt is. *Dittes* az irányítása alá tartozó 30 népiskolában hatékony népiskolai módszertant fejlesztett ki, amit *Gyertyánffy* magyar viszonyokra adaptálva felhasznált a budai képző fejlesztése során. *Dittes*nek a felvilágosodás gondolköréből eredő radikális vallásoktatásra és a teljes vallás szabadságra vonatkozó nézetei, érthető módon, csak részben találtak visszhangra Magyarországon, a tanítás helyzetének javítását szolgáló javaslatai viszont komoly érdeklődést keltettek.

Gyertyánffy, felhasználva az elődök tapasztalatait, az eötvösi hagyaték realizálójaként az összes népoktatási intézményt magába foglaló intézményrendszert képzel el, ami egészen új koncepció a magyar viszonyok között. „Az új fogalomhoz új ki-

¹ Rüegg, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa Bd. 1: Mittelalter*. Verlag C. H. Beck München, 1993. 24.

² Gyertyánffy István: *A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. 1873/74 – 1880/81*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest. 1882. 64.

fejezés is kell (írja). . . mert a hosszú uszályú elnevezés a fogalomra nézve valóságos forgalmi akadály. Keresni kell hozzá egy alkalmas kifejezést. Mi sokat törtük már a fejünket rajta, de egyelőre nem tudnánk jobbat ajánlani, mint ezt: *Pädagogium*.”³

Gyertyánffy István tehát kezdetben még németes hatásra „*Pädagogium*”-ként, később pedig „*Paedagogium*”-ként említi az általa létrehozott, ugyancsak komplexitásra törekvő intézményt. Szinonimaként alkalmanként előfordul a „*népoktatásügy főiskolája*” elnevezést is.⁴

A paedagogium létrejötte és működése

Az oktatás fejlesztését a munkássága lényegének tekintő Eötvös József a második minisztersége idejére elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy gyökeres változtatásokat kezdeményezzen az ország közoktatási rendszerében. Ő maga jogász lévén, a legalaposabban a törvényi szabályozás alapjai megteremtésével bajlódott, nem kis küzdelmet folytatva az országgyűlésben. Kiváló és széles látókörű gondolkodóként hamar felismerte, hogy a közoktatás szakmai feladatai megoldásához speciális és rendszerezett ismeretekre van szükség. Eötvös minden kínálkozó alkalmat megragadott az oktatási rendszer modernizálására, még akkor is, ha nem voltak meg ennek a fejlesztéséhez az összes feltételek. Ennek a koncepciónak az egyik eleme a külföldi közoktatási tapasztalatok összegyűjtése igénye. E célból *Eötvös József* elérte, hogy néhány tehetséges ifjú ember – így például *Dezső Lajos*, *Emericzky Géza*, *Gyertyánffy István*, *Kiss Áron*, *Verédy Károly*,⁵ később *Bartalus István* is egy-két éves tanulmányútra induljon Nyugat-Európa országaiba. A külföldi tapasztalatokat szerzett személyek később a hazai pedagógiai közélet ismert szereplőiként tűnnek fel. A külföldet járt személyek vitáiból és a nézeteik találkozásából összeálló értelmezési keret a korszak érdekes, még további kutatást igénylő összefüggéseit tárhatja fel, főleg azért, mert némelyikük személyre szabott feladatok és megfigyelési szempontok alapján járta a külföldi iskolákat. Eötvöst ezen intézménylátogatások hasznosságáról saját tapasztalatai is meggyőzhették, hiszen a kor szokásai szerint egyetemi képzettségét ő maga is egy tanulságos, és részben dokumentált európai tanulmányi úttal zárta le.

Az állami tanítóképzés megszervezése kezdetén több sajátos problémát kellett orvosolni. Az egyik alapvető gond a tanítóképzést potenciálisan ellátó oktatók szakmai-pedagógiai képzettségének sokféleségében rejlett. A hagyományos iskolames-

³ Gyertyánffy, 1882. 130.

⁴ Gyertyánffy István: *A Paedagogium. Adatok a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdéseinek tisztázásához*. Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1913. 7.

⁵ Tóth Gábor: *A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története*. Apponyi Kollégium. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. 1996. 14.

teri szereptől a jó nevelő karaktere felvázolásával, a munkáját igazi hivatásnak tekintő tanító eszmény megszületése a képzési rendszer változásai jegyében zajlott.⁶

A felekezeti képzőkben teológusok, papok, lelkészek, okleveles középiskolai és polgári iskolai tanárok, és a gyakorlatban eredményesnek bizonyult iskolamesterek oktattak. Ez a heterogenitás értelemszerűen nem tette lehetővé az egységes képzést. Mindezt tetézte még, hogy az egymástól távol fekvő tanítóképző intézetek – kezdetben megfelelő összefogó szervezet (egyesület, szövetség) hiányában –, nem ismerték egymás munkáját, nem volt közöttük összekötő kapocs.⁷ Amit egymásról megtapasztaltak, az jó ideig leginkább a hiányosságok jegyzékét gyarapította, ugyanis kezdetben általános gyakorlattá vált, hogy az erősebb, magasabb követelményeket támaztó intézményekből a kevésbé szigorú képzőhelyekre vándoroltak a kétéves gyakorlat utáni tanítói képesítő vizsgára jelentkezők. A nehézségeket fokozta, hogy az egységesítéshez semmilyen forrás nem állt rendelkezésre. Eötvösnek és munkatársainak heves országgyűlési szócsatákban kellett szolid anyagi forrásokról gondoskodniuk. Mindez előfeltételezte egy viszonylag csekély anyagi eszközökkel megvalósítható, de központi helyen található, lépésről lépésre felépíthető intézmény létesítésének a gondolatát, ha találnak erre megfelelő környezetet és erre alkalmas vezető személyt. Ezek a tényezők jelentették a Paedagogikum elgondolása előfeltételeit.

A magyar viszonyok és az eltérő gazdasági-társadalmi körülmények nem tették lehetővé egyik nyugati minta tiszta követését sem, de *Eötvös* érdeklődéssel olvas-ta és hallgatta tanácsadói – leginkább *Gönczy Pál* – külföldi tapasztalatok hasznosításával kapcsolatos javaslatait. *Gönczy Pál* hívta fel a miniszter figyelmét a fiatal *Gyertyánffy István* személyére, aki nagyon szakszerűen, jó stílusban és elemző hangvételben számolt be a külföldön szerzett benyomásairól. *Gyertyánffy* az előzetes felkészülése során koncepciózusan megtervezte a külföldi útját, a meglátogatandó intézetek egymásutániságát, a megfigyelendő pedagógiai jelenségeket. (*Dombi*, 2003. 163-164. o.) *Gyertyánffy* Svájcban járva megismerkedett Zolikon-fenben *Thomas Scherr* munkásságával, a zürichi népoktatásügy ismert reformátorával, valamint életre szóló barátságot Bernben *Rüegg* tanítóképző intézeti igazgatóval. *Gyertyánffy* külföldi tapasztalatokból levont következtései igen közel álltak Eötvös elgondolásaihoz, ezért szerette volna megbízni a budai képző vezetésével, de *Gyertyánffy* ezt ekkor még nem vállalta. Ennek pedig két oka volt: egyrészt folytatni kívánta külföldi tanulmányútját a német intézmények – Drezda, Gotha és főleg Diesterweg berlini szemináriuma – meglátogatásával, másrészt *Gyertyánffynak* tudomása volt a budai képzőben kialakult, az ottani tanárok közötti konfliktusról. Ezzel magyarázható, hogy 1870-ben inkább a székelykereszturi állami tanítóképző igazgatói tisztségét vállalta el. *Gyertyánffy*, beváltva a hozzáfűzött reményeket,

⁶ Dombi Alice: *Tanítók és tanítóképezdek*. In: Emlékezzünk régiekről. Tanulmányok a XIX. század nevelési törekvéseiről. APC-Stúdió, Gyula, 1998. 108.

⁷ Tóth, 1996. 9.

már 1872-ben javaslatokkal áll elő a tanítóképzés reformjára vonatkozóan. Ebben javasolja a képzés négy évre emelését, mert szerinte az első évet a hiányos előképzettség miatti felzárkóztatásra kellene szánni, a neveléstani tárgyak oktatásánál pedig a neveléstörténet oktatását a negyedik évfolyamra hagyná. Trefort Ágoston – a pártfogó *Gönczy Pál* javaslatára –, 1873-ban újból meghívja *Gyertyánffy Istvánt* a budai királyi állami tanítóképző intézet igazgatói tiszte betöltésére, aki ezúttal már nem tud, és nem is akar kitérni e megtisztelő felkérés elől. A folytonosság jegyében azután 1898-ig, tehát 25 éven keresztül tölti be ezt a posztot.

A budai állami képző a *Gyertyánffy* által kezdeményezett belső szervezeti átalakítás nyomán hamarosan ténylegesen az ország központi, első tanítóképzőjévé vált, mintegy beteljesítve ezzel Eötvös szándékát, aki csak előkészíteni tudta ezt a koncepciót, de pénzügyi nehézségek és „az intézet első szervezésére hivatott egyénekben való csalódásai következtében” (erről) le kellett mondania.”⁸

Gyertyánffy az eötvösi koncepció megvalósításának elkötelezett híveként nagy akaratereővel, és magát teljes erővel a szervezőmunkának szánva kezdett hozzá a fejlesztéshez. 1874-ben az intézet megkapta a volt Politechnikum épületét a Várban az Országház utcában, amihez gyakorlókertet is béreltek.

Az Országház utcai épület főhomlokzata

Az intézményfejlesztést gátló tényezők legalább két csoportra oszthatók. A legelső a *pénztelenség*, a megfelelő épületek és a felszerelés hiánya. *Gyertyánffy* ezen a téren rendkívül türelmes, hiszen tudja, hogy egyik napról a másikra nem, vagy

⁸ Gyertyánffy, 1913. 6-7.

csak ritkán lehet előrelépni, ezért az volt a taktikája, hogy nem annyira pénz, mint inkább telek és épületek egy részének bérlésére törekedett. Következő lépésként az így megszerzett ingatlanokhoz hozzáfeszítette az intézményi szervezetet és a tartalmi tevékenységet, ezáltal ez a további bővítéshez, vagy a birtokláshoz már érvként szolgált, mert ezután már senki sem akarta vállalni egy prosperáló tevékenység megszüntetése felelősségét. Ilyen taktikával jutott az intézmény köztartáshoz (kollégiumhoz), kerthez, tanműhelyekhez. A köztartás a Spolarich-féle házban két tanári lakással indul, ezt először két diákszoba egészíti ki 12 növendék szállásával, majd 1876-ban a diákok birtokba veszik az első emeletet, a legvégén pedig az egész villát, és akkor már közel 60 fő lakik itt. Mindehhez kevés az igazgató aktivitása, tehetséges és hasonló szellemiséget képviselő kollégákra is szükség van. Ez meg is valósult a Svájcból Magyarországra került *Weber Ede* személyében, aki jó gazdálkodási érzékkel segítette *Gyertyánffy*t az élelmezés, a gyakorlókert és az internátus megalapításában és működtetésében. *Weber Edét* a balatonfüredi szeretet-ház igazgatói tiszteből – pályázati procedúra mellőzésével – hívták meg rendes tanárnak a német nyelv, a könyvvitel és a „házi-ipar” oktatására.

A Paedagogium főiskolai jellegének általános elismertsége ellenére, mindvégig elemi iskolai tanítóképezdeként lett finanszírozva, és csak az igazgatói leleményeségen múltott, hogy nem csak fennmaradni tudott, hanem folyamatosan fejlődött is.

A Spolarich-ház és a gyakorlókert

Néha többször is újra kellett kezdeni a fejlesztési folyamatot, egy alkalommal a bérelt kertet például – miután a diákok azt szépen megművelték és rendbe hozták –, jó áron továbbadta a tulajdonos.

A másik nehezítő tényező a *tanügyi bürokrácia meggyőzése* volt a helyesnek tartott célokról. Gyertyánffy ebben a tekintetben is igen leleményesnek bizonyult, és változatos módszereket alkalmazott: „fáradhatatlanul ostromolta a minisztériumot, írta előterjesztéseit, emlékiratait, szervezte a küldöttségeket, kilincselte és előszobázott, s felhasználta a Néptanítók Lapját, amelynek 21 évig szerkesztője volt”. (Magyarfalvy, 1969. 20-21. o.) Kezdetben a legnagyobb gondja a három budapesti tanítóképzőt irányító nagyhatalmú testülettel, az igazgatótanáccsal volt. Ennek „leszerelésére” számos módszert és érvet használt. Közülük a legnyomósabbnak a gazdasági indok bizonyult, mivel ezzel ténylegesen bizonyítani tudta a bürokratikus rendszer lehetetlenségét. Lássunk erre egy példát!

„X Y köztartáson levő tanuló rendetlen, izgága, összepofozkodik lakótársaival, ezért a felügyelő tanár a tanév visszamaradt két hónapjára az internátusból való kizárást javasolja. A hivatalos ügymenet ezzel az üggyel kapcsolatban a következő: a testületi határozatról jegyzőkönyv készül, ennek kivonata, az igazgató kísérelével (comitiva) amelyben az összes körülmény részletezve van, ezt az előterjesztést elküldik a tanfelügyelőhöz. Ő a tények mérlegelés alapján kétféle javaslatot tehet: egyszer az egész ügyet az igazgatótanács legközelebbi ülésére viszi, vagy közvetlenül felterjeszti a minisztériumba a tantestületi határozat megerősítését kérve. A minisztérium irattározás és iktatás után visszaküldi rendelkezését a tanfelügyelőnek, aki ezt bejelenti az igazgatótanácsnak. Közben a két hónap már bőven eltelt. Az ügymenet költségeit vizsgálva – hiszen két hónapra számítva ez havi 2, azaz összesen 4 Ft ösztöndíjról van szó –, a következő kiadások keletkeznek. Az öt igazgatótanács tag napidíja fejenként 5 forinttal számolva már eleve 25 forint, amihez még hozzájön a számtalan jegyzőkönyv, másolat készítés, határozat, és a postázás költsége, amit már meg sem lehet határozni.”⁹

E fenti példa és a további érvek hatására Gyertyánffy 1875-ben elérte, hogy saját igazgatótanácsa legyen. Erre az adott neki lehetőséget, hogy ugyanebben az évben megalakult az elemi és a polgári tanítóképző egységes tantestülete, megindult a háziipari oktatás és gyakorlóiskolát is létesítenek.

Gyertyánffy további különleges vezetői képessége a *spontaneitásból adódó lehetőségek felismerése*. Erre példa a polgári iskolai képzéshez szükséges tanműhelyek létesítése, amit a „semmitől” kellett elővarázsolnia. A koncepcionális alapot a svájci és a német minták adják számára, amennyiben ekkoriban fontossá válik, hogy az iparos polgárság számát gyarapítsák, és ehhez intézményes alapot teremtsenek. Budapest, mint főváros, eleve predesztinált erre a szerepre. A kezdő lépés ehhez egy műiparhoz értő szakember meghívása volt, de róla időközben kiderült,

⁹ Gyertyánffy, 1882. 93-94.

hogy a szakmai részt művészi színvonalon viszi, de a termékek eladásához, a kereskedelem megszervezéséhez nincs érzéke. A tanműhelyek pedig eleve úgy létesültek, hogy a produktumokat piacra kell vinni. A háziipar a későbbi fejlesztés eredményeként a következő területekre terjedt ki: az ún. háziipari képzés részeként kosárfonást, gyékény- és szalmafonást, kefe- és ecsetkészítést, vas- és rézsodronyólól különféle eszközök készítését, könyvkötést, bőrmunkákat, papírmunkát és selyemgubó-feldolgozást tanultak. A polgári iskolai tanítóképzésben asztalos, esztergályos, műasztalos munkákat végeztek. 1885-re már fa- és fémipari tanműhelyek létesültek, sőt még gipszöntő műhellyel is rendelkezett a paedagogium. A fokozatosság jegyében az Országos Rajztanárképezdeből ide került a polgári iskolai rajztanárok képzése. 1886-ban a Paedagogiumba költöztették az Országos Tanszer-múzeumot, és Gyertyánffy-t bízták meg ennek a vezetésével is. 1887-ben teljesült Gyertyánffy másik régi terve, ugyanis Trefort Ágost engedélyezte egy tanítóképző intézeti tanári képesítő tanfolyam indítását. Összességében a paedagogium a következő iskolatípusokat fogta össze:

1. állami népiskola, mint a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorlóiskolája,
2. állami tanítóképző intézet, mint a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorlóiskolája,
3. állami polgári iskola, mint a polgári iskolai tanítóképző intézet minta- és gyakorlóiskolája,
4. állami polgári tanítóképző intézet a következő szakcsoportokkal:
  - a. nyelv-és történettudományi,
  - b. mennyiség- és természettudományi,
  - c. ipari és rajzi (slöjd),
  - d. zenei,
  - e. torna.
5. Tanítóképezdei tanári tanfolyam.¹⁰

Az igazgató tehetsége leginkább a tartalmi tevékenység iniciálásában, azaz konkrétan a *tantervfejlesztésben* mutatkozott meg, és ezzel hosszú időre megalapozta az intézmény országos vezető szerepét. Az 1877-1882 között érvényes tantervben már számos újítást vezettek be, így például a mennyiségtan tárgy részeként könyvvitelt is tanítanak; a háziipari oktatás részeként kezdetben az egyszerűbb és olcsóbb anyagokkal végezhetőkre – a szalma- és gyékényfonásra, az egyszerűbb famunkákra – koncentrálnak. A neveléstani tárgyak beosztásán is változtatnak: az első évfolyamban antropológiát (test- és lélektan), a másodikban hospitálással egybekötött nevelés- és oktatástant, a harmadikban neveléstörténetet, valamint iskola-szervezettant tanulnak, a preparandisták gyakorló tanításon vesznek részt.

¹⁰ Gyertyánffy, 1913. 8.

1882-ben *Gyertyánffy* javaslatát és tantervi koncepcióját elfogadva, a képzés idejét négy évre növelik, és ezt alkalmazták minden tanítóképzőben. A képzési idő növelésének számos indoka ismert, ilyenek: kevés idő marad a tananyag feldolgozására; nem jut idő a főváros adta kulturális lehetőségek kihasználására sem; magában a gyakorlóiskolában eltöltött idő is kevés; a „házi ipar” gyakorlására is több időt kellene szánni. A négyéves képzésbe már igyekeztek tanfolyami szinten a minden a falusi értelmiségi számára szükséges gyakorlati ismeretektől is tanítani, ilyen a filoxera elleni védelem, a selyemhernyó tenyésztése, a méhészet, a kántorképzés és a tűzoltó-tanfolyam.

Egy gondolat erejéig említést kell tenni *Gyertyánffy* *népiskolai módszertanáról*, azaz a *Kiss Áronnal* közösen írt monográfiájáról. (*Gyertyánffy-Kiss*, 1902). Ennek a könyvnek a legfontosabb része a korabeli szóhasználat szerint „tanalaknak” nevezett módszerekkel foglalkozik. Ilyenek a közlő vagy dogmatikai, a kérdve kifejtő vagy heurisztikai, a megmutató vagy deiktikus, és az ismeretek megszilárdítására szolgáló tanalak. A módszertan óracentrikus felépítésű, és ismerteti még a főbb didaktikai elveket, a tantervelmélet alapjait, a tanóra felépítése elveit, a tanórátípusokat, és végül a tanítási óra tervezése lépéseit.

A tanítóképzés intézményesülését hatékonyan segítette a *Hetyey Gábor* szerkesztésében és a dévai állami tanítóképezde tanári kiadásában 1886-ban meginduló *Magyar Tanítóképző* című pedagógiai szakfolyóirat.

Összefoglalva megállapítható, hogy a paedagogium „az iskoláknak öt egymáshoz kapcsolódó olyan tagozatából áll, amelyek közül mindenik egyszersmind a fellelő tagozatnak az előkészítő iskolájául szolgálhat. E tagozatsor a következő: 1. elemi iskola, 2. polgári iskola, 3. elemi tanítóképző, 4. polgári iskolai tanítóképző, 5. tanítóképző tanári tanfolyam. Ezek együttvéve két ciklust képeznek: a gyakorlóiskolák és a tanító (tanár) képzők ciklusát. Az első ciklusból a tanulók kiléphetnek a paedagogiumon kívül álló közép- vagy szakiskolába is. A második ciklusból a növendékek aztán hajlamaiknak és képességeiknek megfelelően az intézet mindig egységes, harmonikus és tervszerű képzése eredményeihez képest vagy mint népiskolai tanítók, vagy mint polgári iskolai tanárok, vagy végül mint tanítóképző intézeti tanárok léphetnek ki.”¹¹ Ideális körülmények között, ahogy ez néhány esetben realizálódott is, egy-egy diák 17 éven keresztül tanulhatott ebben az intézményben: elemistaként kezdte és tanítóképezdei tanárként fejezhette be az itteni tanulmányait.

Mikrotörténetek a Paedagogium múltjából

Gyertyánffy személye egyértelműen meghatározó a Paedagogium szempontjából. Kezdetként azt vizsgáljuk, milyen előzmények alapján választották ki

¹¹ Gyertyánffy, 1913. 51.

Gyertyánffy a külföldi ösztöndíjra. Az életrajzi adatokból tudható, hogy az erdélyi polgári családból származó fiú egy tehetős birtokos gyermekével együtt tanult, mégpedig a birtokos család által foglalkoztatott házi tanítótól. A protestáns középiskola elvégzése után a kolozsvári orvosi-sebészeti főiskolán tanult három esztendőig, de érzékeny természete miatt nem tudta vállalni az orvosi hivatást. Folyékonyan beszélt németül, franciául, és értett a zenéhez. 1856 és 1869 között a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium elismert tanára, ahol német nyelvet, történelmet, zenét és szépírást oktat. Innen 13 évig tartó tanári gyakorlat után kerül kiválasztásra a külföldi tapasztalatszerzésre.

A Paedagogium tantestülete létszáma az óraadókkal együtt nagyjából 30-35 fő között váltakozott. A Paedagogiumban tanulók létszáma a következőképpen alakult: az elemi iskolai tanítóképzőt 1873 és 1898 között évenként 60-80, a polgári iskolai tanítóképzőt 50-70 hallgató végezte el. Fontos tény, hogy a 19. század végén a polgári iskolák tanárainak mintegy 60%-a került ki a Paedagogiumból. A tanítóképző intézeti tanári tanfolyamon 1874-ben mindössze három fő tett vizsgát, és 1897-ig mindösszesen 34 fő járt erre a tanfolyamra. Ezzel együtt csaknem valamennyi akkori hazai tanítóképző igazgatója a Paedagogiumból került ki, és ez jelentősen megnövelte az intézmény tekintélyét. A Paedagogiumban végzetektől elvárták, hogy a nemzetiségek lakta vidéken is a hazafias nevelést erősítsék. A polgári iskoláknak pedig azt a feladatot szánták, hogy végzetjeik által bővüljön a magyar középosztály, és „innen csírázhatnak ki a legegészségesebben a magyar országos ipar”.¹²

Néhány név a budai képzőben végzetek közül hasznos lehet az országos kapcsolati háló felvázolásához: *Gálfi Ignác* – Miskolc, *Tóth József* – Szeged, *Seemann G.* – Szombathely, *Belóczy S.* – Késmárk, *Knyaskó Lajos* – Nagybecskerek, *Dancsházy G.* – Kassa, *Cseh Elek* – Homonna, *Halvax J. Lippán*, *Pfeifer I.* – Temesvár, *Niedermayer Gy.* – Újvidék, *Vaszary Béla* – Veszprém, *Schmiedt József* – Zalaegerszeg. De még a tanfelügyelők közül is sokan kerültek ki innen, így *Farkas Sándor*, *Scherer Sándor*, *Hackl Lajos*. (*Gyertyánffy*, 1913. 15.) A nagyon precízen vezetett intézményi statisztikában részletekbe menően tájékozódhatunk a diákok felekezeti megoszlásáról, a szüleik foglalkozásáról, a származási helyükről, tanulmányi előmenetelükről és a pályán való elhelyezkedésükről.

A Paedagogium egyfajta *mintaiskolát* is jelentett, sok tanfelügyelő felhasználta és kereste az itteni tapasztalatokat, esetenként konkrét tanácsot, javaslatot is kértek, ahogy ez megtörtént a kassai polgári iskolában felállítandó ipari tanműhely esetében. A vidéki tanítóképezdék diákjai és tanárai előszeretettel látogatták egymás intézményeit. A Paedagogium a fővárosi jelleg miatt különösen kedveltnek tekinthető, ilyenkor az itteni diákszálláson laktak a vendégdiaók és az oktatóik. *Gyertyánffy* többször panaszkolja, hogy a vendégeket oly annyira lekötik a főváros nevezetességei, hogy alig szánnak időt az intézményre. Kivételként említi a bajai

¹² Gyertyánffy, 1882. 68.

képzőt, amelynek a növendékei dr. Bartsch Samu igazgató és Scherer Sándor segédtanár vezetésével oly kedvesnek bizonyultak, hogy köszönetként még hangverseny is rögtönöztek a vendéglátók tiszteletére.

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy milyen egy *tanítóképezdei tanári vizsgálat*. Ezen a Paedagogiumban végzetek, illetve azok a középiskolai tanárok vesznek részt, akik nem rendelkeznek tanítói végzettséggel. Ugyanis a rendes tanítóképezdei tanárrá történő kinevezés feltétele lenne e vizsga eredményes letétele. Ez a bizottság előtt tartandó vizsga írásbeli, szóbeli, és gyakorlati részből áll. A jelöltnek az iskolai szervezetről, a rendtartásról, az iskolairányításról, a hazai és a külföldi szakirodalom ismeretéről és népiskolai módszertani tudásáról kell számot adnia. A vizsgatételeket és a feladatokat részletesen tartalmazzák az évkönyvek.¹³ A jelöltnek próbatanítást kell tartania a népiskolában és a tanítóképzőben is. Vizsgálják azt is, a jelölt hogyan tudja szervezni és vezetni a gyakorlati tanítást, hogyan vezeti a növendékek kölcsönös bírálatát, ő maga hogyan bírál, milyen instrukciókat ad a növendékek írásbeli munkáihoz, hogyan javítja a hospitálási naplókat.

1879-ben Székesfehérváron országos kiállítást rendeztek, amelyen a Paedagogium is képviseltette magát. A korabeli viszonyokra és az intézményre is jellemző a kiállításra küldött tárgyak megismerése. Ezek a következők: „Mutatványok mindkét tanítóképezde írásbeli dolgozatai közül, nevezetesen anyanyelvi fogalmazványok, mathematicai házi dolgozatok, pädagógiai jegyzetek, u. m. tanítási tervezetek, a gyakorlóiskolában tett látogatások naplójegyzetei, a próbatanítások feletti tanácskozmányok jegyzőkönyvei, a kijelölt bírálók bírálati dolgozatai, továbbá különböző térképek ezek között ... egy domború térképe Budapest városának és környékének. ... Önkészítette természetrajzi és természettani tárgyak, házi ipari készítmények, úgymint kefemunkák, szalmamozsaik és fonás, valamint vesszőmunkák. Különösen kiemelendőnek tartjuk a különböző szalma- és vesszőfonási munkák fokozatos egymásutánját feltüntető falitáblákat. .... A famunkák, az egyszerűbb műfaragási tárgyaktól és skatulyáktól kezdve a berakott varró- és díszasztalkáig, nem sok, de kiváló példányok által voltak képviselve.”¹⁴

Nyelvi szempontból is érdekes a tanítóképzők megoszlása. 1891-ben a 25 állami tanítóképző tannyelve magyar, a felekezetiék közül 6 német, 2 magyar-német, 3 román, 2 magyar-román és 2 szerb.¹⁵

Az oktatási intézmények életében az egyik kényes, kevésbé vizsgált terület a növendékek *lemorzsolódásának* a vizsgálata. A Paedagogium esetében – miután szerencsésen megmaradtak az ezzel kapcsolatos dokumentumok –, ez a következőképpen alakul. 1873-1881 között belépett a tanítóképezdei képzésre 333 fő, ebből itt végzett 64 fő, meghalt 6 fő, az intézetben maradt még 46 fő, kilépett az intézetből 217 fő, azaz a növendékek 65.1%-a nem, vagy nem itt fejezte be a tanulmányait. Az

¹³ Gyertyánffy, 1882. 414-419.

¹⁴ Uo. 52.

¹⁵ Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium évi jelentése. VKM. Budapest, 1891. 254-259.

igen magas lemorzsolódási arány okai összetettek. A leggyakoribb a szegénység, a segélyben részesülők többnyire megmaradnak, de akik valamilyen megüresedő ösztöndíj reményében iratkoztak be, azok sokszor kénytelenek az anyagiak miatt megválni az intézménytől. Egy másik ok a szorgalom és az internátusi magaviselet feletti szigorú ellenőrzés okozta bonyodalmakból fakad. De fontos tényező az is, hogy a növendékek nagy számban mennek gyakorlati idejük letöltése után más intézménybe tanítói képesítő vizsgát tenni, többnyire olyan intézménybe, amelynek olyan híre van, hogy ott könnyebb a vizsgát letenni. Gyertyánffy így ír erről: „Legfeltűnőbb ez a mértékkülönbség azon tanítóképezdek között, melyek úgy szervezetre, mint külső és belső felszerelésre nézve egymástól a leginkább különböznek: tehát a jobb állami tanítóképezdek és a leggyarlóbb felekezeti tanítóképezdek között, mely utóbbiak, mint mind megannyi Potemkin-féle festett várak és kastélyok közoktatásügyünk virányain, alig egyebek önámításra szolgáló üres statisztikai díszítményeknél.”¹⁶

Gyertyánffy 1881-ben ünnepelte tanári-tanítói működése megkezdése 25. évfordulóját, és szerencsére megmaradt az *ünnepség* részletes leírása a Hon című újság tudósítása alapján, ami nagyszerű betekintést ad a kor viszonyaiba. Az ünnepségre a főhatóságok képviselőit és az összes fővárosi tanító- és tanítónőképző képviselőit is meghívták. Az erre az alkalomra feldíszített teremben Pestalozzi és Diesterweg között ott függött az ünnepelt arcképe, akit hangos éljenzéssel fogadtak, amikor az érte ment küldöttség őt magát bekísérte a terembe. Az üdvözlő beszédek sora után, ajándékként, egy erre az alkalomra írt ódát, iniciáléval díszített szöveget tartalmazó díszes albumot nyújtottak át az ünnepeltnek. A volt tanítványok – most már maguk is igazgatók, tanárok –, egy jelentős összeget gyűjtöttek össze a most alapított „Gyertyánffy-alapba”, amit az intézet segélyegylete fog a továbbiakban kezelni. Maga az ünnepelt egy okmányt nyújtott át a tanfelügyelőnek, amelyben az általa tett ezer forintos ösztöndíj-alapítványáról rendelkezik. A díszebéd pohárköszöntői során felolvasták a vidéki képezdek táviratos jókívánságait, majd délután dísztorna-bemutató következett. Az ünnepség zárásaként az internátusban minden növendék részvételével társas vacsorát tartottak.

A mikro-történesek azért fontosak, mert egyre nehezebben érhetők el a korabeli források, és a nagyobb összefüggések és tények bemutatását szolgáló összegző jellegű tanulmányok a jellegükből adódóan elfedik a háttérben érvényesülő kisebb jelentőségű ok-okozati összefüggéseket, azokat, amelyek az intézményrendszer igazi mozgatóerői. Ezek segítségével rekonstruálható egy-egy intézmény vagy adott személy kapcsolati hálója, felvázolható az intézmény történetét mozgató sokféle szál kapcsolódása és sok más olyan összefüggés, ami csak az apró részletek közötti kapcsolat megismerése révén tárul fel. A neveléstörténész számára különleges szoren-

¹⁶ Gyertyánffy, 1882. 239.

cse, ha olyan közírói hajlammal és jó stílussal megáldott személyre bukkan, mint amilyen Gyertyánffy István, mert így ez a feladat könnyebben teljesíthető.

A Paedagogium a viták középpontjában

A Paedagogiumban a legélesebb vita a létszámában legkisebb képzési területen, a tanítóképezdek tanárai képzése körül bontakozott ki. *Heinrich Gusztáv* 1873-ban arról ír, hogy a tanítóképezdek tanárainak kettős feladata van: egyrészt a szakterületeket kell előadniuk, másrészt a tanítójelölteket meg kell ismertetniük az egyes tárgyak módszereivel. Úgy véli, e kettős feladatra oly módon kell képezni a tanítóképzőben oktató tanárokat, hogy a szakképzést az egyetemen, a népiskolai pedagógia elsajátítására pedig a népiskolai gyakorlóiskolában legyen lehetőségük. (*Heinrich*, 1873. 259. o.) *Dániel Márton* az önképző jelleg helyett több előadást, a filozófiai képzés erősítését és a tanulmányi időszak egy évvel történő hosszabbítását javasolja.¹⁷

Ezzel szemben *Gyertyánffy* úgy véli, hogy a Paedagogium légköre jobban megfelel a tanítóképzők tanárai képzésére, mert a leendő tanárok alapesetben itt vesznek részt a négyéves elemi iskolai tanítóképzésben, ezt követően pedig a hároméves polgári iskolai tanárképzésben, így összesen hét évig élnek a képzőintézmény légkörében, ami hasznos módszertani tapasztalatokat nyújt számukra. Ezek a tanulmányok képesíthetnék a jelölteket a segédtanári alkalmazásra. Rendes tanárrá történő kinevezésükhöz pedig le kell tenniük még egy képesítővizsgát, amire a Paedagogium kétéves tanfolyama adna lehetőséget.¹⁸ 1890-ben *Gyertyánffy* – figyelembe véve a korábbi kritikai észrevételeket és saját tapasztalatait –, módosításokkal áll elő, e szerint két évre növelnék a tanfolyami képzés idejét, átalakítanák a szakcsoportok rendjét, és külön tanári kar végezné az oktatást. Az önmunkásság (egyéni tanulás) fenntartása mellett előadások tartását tervezi pedagógiából és filozófiából. Az előadásokra azért volt szükség, mert az önmunkásság egyik fontos területén, az önképzőköri munkában az ígéretes indulás ellenére nagy visszaesés mutatkozott, leginkább azért, mert az önképzőköri munka a sajátos tanítóképzés metodika miatt lényegében ugyanolyan volt, mint a rendes oktatási tevékenység, így lényegében a tanulmányi munka megduplázódását jelentette volna, ami érdektelenséget váltott ki.¹⁹

A további bírálók között *Dezső Lajos* és *Kármán Mór*, az egyetemre helyezett képzés szószólói, maximum annyi engedményt tennének, hogy tanítóképző intézeti tanárok képzése esetében a szakcsoportokra osztás tekintetében alkalmazkodnának a tanítóképzős igényekhez.

Sebestyén Gyula kompromisszumos javaslattal áll elő, szerinte a tudományos

¹⁷ Dániel Márton: *Jelentés a tanítóképzésről és a tanítókról*. VKM, Budapest, 1899. 52.

¹⁸ Gyertyánffy, 1882. 129.

¹⁹ Uo. 355-366.

képzést az egyetemen, a gyakorlati képzést pedig a Paedagogiumban lehetne megvalósítani. *Felméri Albert és Mohar József* a paedagogiumi képzést preferálnák azaz a kiegészítéssel, hogy ezt az intézményt egyetemi szintre kellene felfejleszteni. A Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesülete választmánya 1893-ban, *Nagy László* akkori titkár összefoglalója alapján, összegzést készített a tanítóképzés általános helyzetéről, színvonaláról, feltételeiről és lehetőségeiről, amelyben táblázatos formában ütközteti a többféle nézőpontot és állásfoglalást.²⁰ Az erőviszonyokra utal az ez ügyben történt szavazás a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Szövetsége választmányában, ahol is 12 szavazat szolt az egyetemi, és 7 a paedagogiumi képzés mellett, valamint további kettő szavazat egy külön felállítandó pedagógiai főiskolára tett javaslatot.

A Paedagogium megszűnése

A Paedagogium megszűnése sokféle tudatos és véletlenszerű hatások összegződésének a következménye. Ilyen a befolyásos támogatók – *Eötvös, Trefort* és különösen *Gönczy Pál* – elmaradása. Ezzel szemben a korábban a minisztériumba bejáratos és ott elismert *Gyertyánffy* kezdett folyamatos kéréseivel és problémafelvetéseivel zavaró tényezőnek tűnni. A helyzet különösen *Wlassics Gyula* minisztersége (1895-1903) idejében mérgesedett el, amennyiben *Gyertyánffyt* nem kívánatos személynak tekintették.

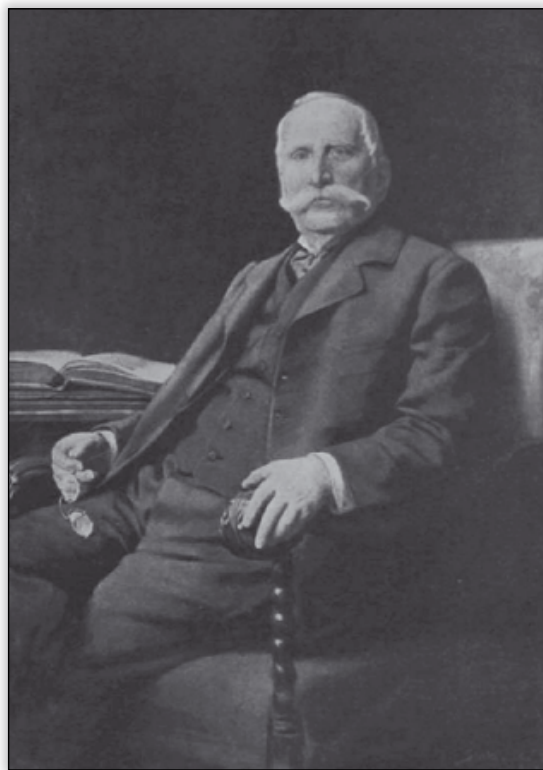
A megszűnés további kiváltó oka a tanárok fizetése rendezése körül keletkezett, ugyanis 1874-ben emelték a középiskolai tanárok fizetését, de ebből a körből kimaradtak a tanítóképzők tanárai. 1884-ben Trefort Ágoston ugyan felszólalt a képviselőházban a tanítóképzős tanárok fizetésének a középiskolai tanárokéval megegyező szintre emelése érdekében, de erőfeszítései nem vezettek sikerre. A Paedagogiumba kiküldött tanfelügyelő viszont azt állította, hogy csak akkor lehet szó a tanítóképzős tanárok fizetése emeléséről, ha külön válnak az elemi iskolai képzőtől.

A további ok a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam körül kialakult, korábban részletezett vita volt. *Gyertyánffy* népszerűségét csökkentette kemény következettsége a szakmaiságot illetően, ugyanis fel merete vetni azt a tabunak számító problémát, hogy az egyetemi és a középiskolai tanároknak, amennyiben népiskolában, illetve tanítóképzőben akarnak oktatni, az erre az intézményre vonatkozó pedagógiai, és főleg módszertani ismeretekből vizsgát kellene tenniük, mert szerinte a népiskolai oktatásban élesen elkülönül az úgynevezett tudományos pedagógiától. „Az egyetemi tanárnak, ha elemi iskolai tanító akarna lenni, le kellene előbb tenni az elemi tanítóképesítő vizsgálatot. ....Minduntalan hangzik a panasz, hogy a

²⁰ Nagy László: *A tanítóképző tanárképzésről felmerült javaslatok táblázatos kimutatása*. Magyar Tanítóképző, Budapest, 1894. 37-43.

mi polgári iskoláinknál bizonyos elfajzási betegség, a tudós középiskola-kór mutatkozik.”²¹

A mindig újnál újabb elképzelésekkel előálló *Gyertyánffy Istvánt* 1898-ban váratlanul nyugdíjazták. Ő maga így ír erről „A hivatalomtól való megválásom .... oly körülmények közt ment végbe, hogy az nekem lehetetlen volt, ... a Paedagogiumnak, ennek a báró Eötvös József által koncipiált és Trefort által meg is valósított eszmének a lekicsinylését, lomtárba helyezését nem tekinteném, ... ez az én igazgatói aerámban született meg és alakult ki, és ugyancsak az én igazgatói aerám befejeztével omlott is össze”.²² *Gyertyánffy*, érthető okból, sohasem tudott belenyugodni életműve elsorvadásába – ahogyan a Széchényi könyvtárban őrzött naplója erről híven tanúskodik.²³ Hosszú élete során *Gyertyánffy István* – 1930-ban, 96 éves korában bekövetkezett haláláig –, hasztalan próbálkozott az intézmény újjáélesztésével.

Gyertyánffy István (1834-1930)

²¹ Gyertyánffy, 1882. 129-159.

²² Gyertyánffy, 1913. 18-19.

²³ Gyertyánffy István naplója. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fo. Hung. 2253/2.

A Paedagogium megszűnése nem egyik napról a másikra következett be, hanem az egyik tanfelügyelő hatékony megosztási kísérletének köszönhetően, amelyben ő a képzős tanároknak azt mondta: csak a szétválás útján lesz lehetőségük béremelésre. Ezzel elérte, hogy a tantestület Kiss Áron igazgatósága alatt kimondta először az elemi iskolai tanítóképző leválasztását a polgári iskolaitól, ezután sorra leválasztották a polgári iskolai képző ipari, rajzi és zenei szakcsoportjait, majd legvégül az egyetemre került a tanítóképezdei tanári tanfolyam is.

Az utókor történészei a megszűnés okaként nagyobb erők összjátékát említik, egészen pontosan azt gondolják, hogy a század végére olyan rohamosan épült ki az iskolahálózat, és annyira differenciálódott a pedagógus társadalom, hogy ezt az igényt már nem tudta egy intézmény kielégíteni, bármennyire is igyekezett minden erejét és érdekérvényesítő képességét összeszedve ennek eleget tenni.²⁴

Felhasznált irodalom

- Dániel Márton: *Jelentés a tanítóképzésről és a tanítókról*. VKM, Bp., 1899.
- Devescovi Balázs: *Eötvös József*. Kalligram, Pozsony, 2007.
- Dombi Alice: *Tanítók és tanítóképezdék*. In: Emlékezzünk régiokról. Tanulmányok a XIX. század nevelési törekvéseiről. APC-Stúdió, Gyula, 1998.
- Dombi Alice: *Gyertyánffy István nevelői működése, a Theano pedagógia*. In: A XIX. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért. Szerk.: Dombi A. – Oláh J. APC-Stúdió, Gyula, 2003.
- Droppánné Debreczeni Éva: *Gyertyánffy István (1834-1930)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 2003.
- Eötvös József válogatott művei. A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Magyar Helikon, Bp., 1981.
- Eötvös Loránd és Eötvös József levelezése*. URL: <http://mek.oszk.hu/020000/02054/html/eotlj.html>
- Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. Aigner Lajos, Bp., 1884.
- Heinrich Gusztáv: *A tanítóképezdei tanárok képzése*. Magyar Tanügy, 1873. 259-260.
- Gyertyánffy István: *A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. 1873/74-1880/81*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp. 1882.
- Gyertyánffy István: *A Paedagogium. Adatok a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdéseinek tisztázásához*. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp. 1913.
- Gyertyánffy István naplója*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fo. Hung. 2253/2.
- Gyertyánffy István – Kiss Áron: *Népiskolai módszertan*. Bp., 1902.
- Magyarfalvy Lajos: *A Budapesti Tanítóképző Intézet története (1869-1900)*. In: A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve 1869-1969. Szerk. Bihari J. – Nábrády I. – Szőnyei T. – Vágó E.. Kiadja a Tanítóképző Intézet Igazgatósága. Bp., 1969. 9-51. o.
- Nagy László: *A tanítóképző tanárképzésről felmerült javaslatok táblázatos kimutatása*. Magyar Tanítóképző, Bp., 1894.
- Peregriny Elek (1874): *A Budai M. K. Állami tanítóképezdék négy évi történetének vázlata*. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp., 1874.

²⁴ Magyarfalvy Lajos: *A Budapesti Tanítóképző Intézet története (1869-1900)*. In: A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve 1869-1969. Szerk. Bihari J. – Nábrády I. – Szőnyei T. – Vágó E. Kiadja a Tanítóképző Intézet Igazgatósága. Bp., 1969. 47-48.

Rüegg, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa Bd. 1: Mittelalter.*

Verlag C. H. Beck, München, 1993.

Szabó Kálmán Attila: *Gyertyánffy István (1834-1930), a modern magyar pedagógiai gondolkodás úttörője.* http://www.rmpsz.ro/web/images/magiszter/2005_osz/10.pdf Letöltve: 2013. okt. 8.

Szakál János: *A magyar tanítóképzés története.* Hollósy, Bp., 1934.

Tóth Gábor: *A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története.* Apponyi Kollégium. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 1996.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium évi jelentése. VKM, Bp., 1891.